

ФОРМУВАННЯ В СУДОВОГО ЕКСПЕРТА ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕКОНАННЯ ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЕКСПЕРТНУ ІНІЦІАТИВУ

Постановка проблеми. Одним із обов'язків судового експерта, що передбачений нормами кримінального процесуального законодавства України, є особисте проведення повного дослідження та надання обґрунтованого й об'єктивного письмового висновку на поставлені йому запитання (п. 1 ч. 5 ст. 69 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України)) [1]. Відповідно на дослідження експертові надходять матеріали, які він ретельно вивчає й оцінює, зокрема й з урахуванням можливої реалізації свого права на ініціативу, що насамперед виявляється у викладенні у висновку відомостей, які мають значення для кримінального провадження, але з приводу яких йому не були поставлені запитання (п. 4 ч. 3 ст. 69 КПК України). Отже, досить проблемним є питання доцільності виявлення ініціативи експертом у конкретних випадках, зокрема й формування внутрішнього переконання для такого рішення.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Відзначимо, що в криміналістичній літературі приділено значну увагу загальним питанням внутрішнього переконання слідчого, експерта, судді. Так, окремі аспекти цієї проблематики були предметом дослідження в працях Т.В. Авер'янової, В.Д. Арсеньєва, А.І. Вінберга, Ю.М. Грошевого, Р.С. Белкіна, В.М. Дьоміна, А.В. Кудрявцевої, С.Л. Мельника, О.Р. Ратінова, М.С. Строговича, В.І. Телятнікова, Л.Д. Удалової, Ф.М. Фаткуліна, Я.М. Яковлева, О.Є. Яцишиної й інших науковців.

Незважаючи на численні розвідки із цього питання, серед учених відсутня єдина позиція відносно природи та поняття внутрішнього переконання, факторів, що впливають на ньо-

го. Окрім того, не були предметом дослідження й питання формування внутрішнього переконання експерта в аспекті реалізації права на експертну ініціативу. Викладене вказує на актуальність і необхідність наукових пошуків в окресленому напрямі.

Формулювання завдання дослідження. Таким чином, метою статті є розгляд підстав формування в судового експерта внутрішнього переконання щодо доцільності реалізації наданого йому права проявити ініціативу під час кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що внутрішнє переконання може розглядатися як принцип, метод оцінки доказів і як результат такої оцінки.

Так, вивчаючи природу внутрішнього переконання, О.Є. Яцишина визначає його як заснований на отриманому й оціненому в установленому законом порядку знанні про обставини кримінального провадження, на нормах моралі та правової ідеології психологічний емоційно-інтелектуальний стан незалежного й самостійного суб'єкта пізнавальної діяльності, що полягає в твердій і свідомій упевненості в зробленому єдино правильному умовиводі й прийнятому на його основі рішенні, а також готовність здійснювати відповідну діяльність із його реалізації й відстоювати його з метою досягнення завдань кримінального судочинства [2, с. 7–8]. О.В. Руденко, досліджуючи умови формування внутрішнього переконання експерта під час оцінки доказів, розглядає його як метод і як результат [3, с. 224], а Р.С. Белкін внутрішнє переконання експерта визначав як резуль-

тат його впевненості в безпомилковості власних дій і висновків [4, с. 321].

Зауважимо, що «переконання» в тлумачному словнику визначається як тверда, міцно усталена думка про що-небудь [5, с. 267]. Водночас «внутрішній» означає той, що знаходиться всередині; про себе, у душі [6, с. 92]. Таким чином, семантичний аналіз словосполучення «внутрішнє переконання» вказує на те, що воно знаходиться в суб'єктивній площині учасника кримінального процесу. Водночас, як зазначає В.П. Кращенко, внутрішнє переконання служить одним зі способів досягнення об'єктивної істини в кримінальному судочинстві [7].

Необхідно розділити поняття передумови виникнення внутрішнього переконання, його підстав і результату.

Передумовою виникнення внутрішнього переконання слід визначити правосвідомість експерта, оскільки передумова – це те, що передує внутрішнім переконанням, будучи необхідною умовою виникнення внутрішнього переконання. Але передумова безпосередньо не породжує внутрішнє переконання. Передумовою формування внутрішнього переконання експерта можна вважати його автономність (незалежність) у процесі проведення дослідження як від керівника експертної установи, так і від слідчого й суду, а також свободу від упередженості. Поняття передумови ближче до розуміння умови як фактора, який сприяє внутрішньому переконанню експерта, але не визначає його.

Підставою ж внутрішнього переконання експерта, на нашу думку, є інформація. Експертом ця інформація черпається із самого експертного дослідження, а також із матеріалів кримінального провадження.

Загалом у змісті поняття внутрішнього переконання науковці виділяють суб'єктивні й об'єктивні складники [8, с. 51].

Аналіз юридичної літератури дозволяє віднести до суб'єктивних аспектів внутрішнього переконання експерта про доцільність реалізації права на експертну ініціативу таке: індивідуальність підсумку пізнавальної діяльності

експерта; особливий стан свідомості експерта (переконання виношується самим суб'єктом); індивідуальну особистісну характеристику експерта (інтереси, установки, образ мислення, моральні ідеали, вольові якості, риси характеру, темперамент).

Про об'єктивність внутрішнього переконання експерта слід говорити в двох аспектах: а) об'єктивному змісті переконання; б) у плані незалежності результату пізнання від бажання й волі суб'єкта. Відзначимо, що суб'єктивний і об'єктивний чинники взаємопов'язані, і в цьому проявляється сутність внутрішнього переконання експерта.

Розкриваючи природу внутрішнього переконання експерта про доцільність реалізації права на експертну ініціативу, необхідно визначити умови його формування. Так, М.Г. Щербаковський, досліджуючи питання порядку призначення експертизи, організації її провадження, підвищення ефективності оцінки висновку експерта та прийняття його як доброякісного джерела доказів, виділяє групи умов, дотримання яких, на думку автора, визначає достовірність висновку експерта, зокрема: а) пізнавальні умови (достовірність, доброякісність об'єктів експертизи, правильність вихідних даних, наукову обґрунтованість методик експертного дослідження, правильність, точність методів і засобів вимірювання, логічне та наукове обґрунтування висновків експерта, їх аргументація); б) особистісні (суб'єктивні) умови (наукову компетенцію, компетентність, незалежність, незацікавленість слідчого, прокурора, судді, спеціаліста, відсутність фізичних і психічних недоліків у підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, свідка, потерпілого, свідчення яких є вихідними даними для проведення експертизи); в) правові (процесуальні) умови (процесуальну фіксацію матеріалів кримінального провадження, що надаються експерту в якості вихідних даних) [9, с. 168–176].

Основою доказування в кримінальному судочинстві є теорія пізнання (гносеологія), яка досліджує найбільш загальні закономірності

пізнавальної діяльності. Особливістю гносеологічного пізнання є законодавче врегулювання процесу доказування [10, с. 24].

Відзначимо, що гносеологічна природа внутрішнього переконання проявляється в тому, що воно є підсумком пізнавальної діяльності. О.Є. Яцишина вказує на такі основні гносеологічні функції внутрішнього переконання – оціночну та пошукову [2, с. 8].

Гносеологічний аспект внутрішнього переконання експерта полягає в почутті впевненості в правильності його спеціальних знань і правильності всього процесу дослідження. Аналіз юридичної літератури дозволяє зробити висновок про те, що особливості пізнавального процесу експерта полягають у такому: а) спеціальні знання, що є передумовами формування внутрішнього переконання експерта; б) професійна (спеціальна) оцінка властивостей і ознак об'єкта експертного дослідження; в) відносна свобода експерта у виборі пізнавальних прийомів дослідження.

У юридичній літературі предметом дослідження були також логічні закони формування внутрішнього переконання експерта.

Так, А.А. Аубакірова дійшла висновку про те, що переконання з логічного погляду має розглядатися як уявний процес, який приводить до певних висновків, що витікають із певних посилань. Автор правильно вказує на те, що закони логіки, специфічні закони мислення, пронизуючи весь процес експертного дослідження, чинять вплив на формування внутрішнього переконання експерта [11, с. 205].

Внутрішнє переконання експерта з погляду логічної природи полягає в тому, що воно має являти собою категоричний однозначний висновок про встановлені в процесі дослідження властивості й особливості об'єкта експертизи, виведені на підставі матеріалів, наданих на експертизу, і не допускати жодних сумнівів. Логічний аспект полягає в почутті впевненості в правильності логічних операцій, застосованих експертом у процесі експертного дослідження.

Безумовно, логічна правильність є необхідною умовою продуктивної розумової діяльності. Незнання законів логіки або їх порушення негативно позначається на формуванні внутрішнього переконання експерта, зокрема й на прийнятті рішення про доцільність реалізації права на експертну ініціативу.

У традиційній логіці основними законами правильного мислення називають такі чотири закони: тотожності, протиріччя, виключеного третього й достатньої підстави [12, с. 32–33]. Указані закони мають універсальний характер і лежать в основі будь-яких логічних операцій, зокрема й мисленневих прийомів експерта.

Вищевказані закони логіки не механічно переносяться в галузь судової експертизи, а сприяють розробленню логічних прийомів і методів стосовно практики судової експертизи. Слід зазначити, що оперування логічними категоріями аналізу, синтезу, індукції, дедукції, причинності може дати результати під час експертного дослідження тоді, коли їх застосування не обмежене рамками формальної логіки. Тому внутрішнє переконання експерта, як правильно зазначає А.А. Аубакірова, ґрунтується не тільки на законах формальної, але й діалектичної логіки. Закони діалектичної логіки надають законам формальної логіки більш повне та конкретне вираження [11, с. 206]. Проте формування внутрішнього переконання про доцільність реалізації права на експертну ініціативу не зводиться тільки до застосування законів логіки.

У психологічному плані внутрішнє переконання являє собою інтелектуально-емоційний стан, який полягає у впевненості експерта в тому, що зроблений ним висновок про необхідність реалізації права на експертну ініціативу є правильним і необхідним. Окрім того, психологічний стан характеризується вольовою готовністю діяти відповідно до свого переконання, здатністю протистояти впливові та вмінням відстоювати власні погляди.

Так, експерт повинен мати підвищений імунітет від маніпуляцій із боку зацікавлених осіб. Психологічними якостями, які вплива-

ють на формування внутрішнього переконання про застосування експертної ініціативи, є самостійність, старанність, наполегливість. Окрім того, з погляду професійної етики судовий експерт повинен бути об'єктивним, неупередженим тощо [13].

На формування внутрішнього переконання про доцільність реалізації права на експертну ініціативу, безумовно, впливає компетентність експерта. Компетентність передбачає отримання певної освіти, спеціальної експертної підготовки, наявність стажу експертної роботи.

Юридичний аспект поняття внутрішнього переконання експерта щодо доцільності реалізації права на експертну ініціативу закріплений у клопотаннях експерта про розширення кола об'єктів експертного дослідження, розширення предмета експертного дослідження, уточнення поставлених сторонами кримінального провадження питань, участь експерта в проведенні слідчих (розшукових) дій, вирішення питання щодо залучення до проведення експертизи інших експертів (призначення комплексних і комісійних судових експертів) [14, с. 100].

Є.О. Снігірьов, досліджуючи питання оцінки доказів, виділяє внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на формування внутрішнього переконання та його процесуальні гарантії. До зовнішніх він відносить кримінально-правову та кримінально-процесуальну політику; вплив засобів масової інформації, суспільну думку, слідчу та судову практику [15, с. 83]. До внутрішніх факторів належать морально-етичні орієнтації суб'єкта, рівень кваліфікації, психологічні характеристики, здатність суб'єкта протистояти зовнішньому впливу та відстоювати власні погляди [15, с. 98–99].

Можна погодитися із цим автором у тому, що морально-етичні орієнтації експерта вимагають не тільки професіоналізму, але й дотримання певних етичних і моральних норм, а саме: незалежність від будь-яких зовнішніх проявів і впливів, принциповість, непідкупність, дотримання службової таємниці,

ініціативність, тактовність, витриманість, стриманість, акуратність. Тому до зовнішніх факторів формування внутрішнього переконання експертної ініціативи можемо віднести сувору правову регламентацію експертної діяльності, самостійність в обранні методів дослідження, дефіцит часу, фізичні та психологічні навантаження, наявність підвищеної уваги до експертної діяльності з боку учасників кримінального провадження.

Отже, аналіз криміналістичної літератури дозволяє нам серед умов формування внутрішнього переконання про доцільність реалізації права на експертну ініціативу виділити процесуальну регламентацію, спеціальні знання та досвід експерта, особистісні якості.

Досліджуючи елементи внутрішнього переконання експерта про доцільність реалізації його права на експертну ініціативу, відзначимо, що науковці пропонують у якості елементів внутрішнього переконання експерта розглядати такі: 1) індивідуальні знання суб'єкта, які він мав до акту оцінки інформації; 2) процес пізнання інформації, представленої чи отриманої суб'єктом оцінки доказів (інформації); 3) усвідомлення суб'єктом оцінки ступеня своєї незалежності; 4) емоційний стан суб'єкта під час дослідження інформації; 5) вольовий стимул, що спонукає суб'єкта до певних практичних дій; 6) зовнішню обґрунтованість і аргументованість прийнятого рішення в процесуальних актах [16]. Зазначені елементи окремо можуть створити переконання лише в процесі спільного розвитку. Отже, усі вони тісно пов'язані між собою.

Висновки. Підсумовуючи викладене, відзначимо, що внутрішнє переконання експерта про доцільність реалізації права на експертну ініціативу – це психологічний емоційно-інтелектуальний стан експерта, який полягає в почутті впевненості в правильності застосованих знань, експертних методів, методик, у правильній оцінці властивостей і особливостей експертних об'єктів і в правильності зроблених висновків.

Формування внутрішнього переконання про доцільність реалізації права на експертну ініціативу здійснюється з урахуванням гносеологічних, логічних, юридичних і особистісних умов.

Елементами внутрішнього переконання про доцільність реалізації права на експертну ініціативу є такі: інформація про досліджувані факти, спеціальні знання експерта, його

психічний і вольовий стан, а також правосвідомість судового експерта.

Питання щодо форм реалізації експертної ініціативи в кримінальному провадженні, специфіки її відображення у висновку експерта, питання оцінки такого висновку та його використання в доказуванні є перспективними напрямками подальших наукових досліджень.

Анотація

Розглянуто сутність, передумови виникнення та підстави формування внутрішнього переконання судового експерта в необхідності проявити ініціативу в кримінальному провадженні. Проаналізовані об'єктивні та суб'єктивні чинники внутрішнього переконання, логічні закони та психологічні умови його формування. Запропоноване визначення поняття внутрішнього переконання експерта про доцільність реалізації його права на експертну ініціативу.

Ключові слова: судова експертиза, кримінальне провадження, судовий експерт, експертна ініціатива, внутрішнє переконання, докази в кримінальному провадженні.

Аннотация

Рассмотрена сущность, предпосылки возникновения и основания для формирования внутреннего убеждения судебного эксперта в необходимости проявить инициативу в уголовном производстве. Проанализированы объективные и субъективные факторы внутреннего убеждения, логические законы и психологические условия его формирования. Предложено определение понятия внутреннего убеждения эксперта в целесообразности реализации его права на экспертную инициативу.

Ключевые слова: судебная экспертиза, уголовное производство, судебный эксперт, экспертная инициатива, внутреннее убеждение, доказательства в уголовном производстве.

Scherbanyuk D.V. Formation of the inner conviction of the forensic expert on the expedience of the realization of the right to an expert initiative

Summary

They are examined the essence, the prerequisites of origin and the basis for the formation of the inner conviction of a forensic expert in the need to show initiative in criminal proceedings. There are analyzed an objective and subjective factors of inner conviction, logical laws and psychological conditions of its formation. The author submitted a definition of the inner conviction of the expert on the expedience of realizing his right to an expert initiative.

Key words: forensic examination, criminal proceedings, forensic expert, expert initiative, inner conviction, evidence in criminal proceedings.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 12 квітня 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 18.01.2018).
2. Яцишина О.Е. Внутреннее убеждение как основание свободы оценки доказательств в российском уголовном процессе: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Челябинск, 2004. 24 с.

3. Руденко А.В. Условия формирования внутреннего убеждения при оценке доказательств в уголовном процессе. Пробелы в российском законодательстве. № 4. 2010. С. 224–225.
4. Белкин Р.С. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 2: Частные криминалистические теории. М.: Юристъ, 1997. 464 с.
5. Новий тлумачний словник української мови у 4-х томах. Т. 3. Укл. В.В. Яременко, О.М. Сліпущо. К., видавництво «Аконіт», 1999. 927 с.
6. Ожегов С.И. Словарь русского языка: 80000 слов / Под ред. Н.Ю. Шведовой. 23-е изд., испр. М.: Рус. яз. 1991. 917 с.
7. Кращенко В.П. Експертна ініціатива – надійний інструмент судового експерта. Питання інтелектуальної власності. Вип. 4. К.: Акад. правових наук України / голов. ред. О.Д. Святоцький, 2006. С. 229–242.
8. Нурбаев Д.М. Внутреннее убеждение при оценке в уголовном процессе преюдициального значения решений, принятых в гражданском, арбитражном или административном судопроизводстве (по материалам проверки и уголовным делам о преступлениях в сфере экономики): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Омск, 2014. 275 с.
9. Щербаківський М.Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.
10. Гордиенков А.Д. Теория и практика доказывания по делам об уклонении от уплаты таможенных платежей (в стадии предварительного расследования): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 2003. 205 с.
11. Аубакирова А.А. Законы логики и формирование внутреннего убеждения эксперта. Современная криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы: материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 90-летию со дня рождения Заслуженного деятеля науки РФ, Заслуженного юриста РСФСР, доктора юридических наук, профессора Николая Павловича Яблокова. Москва, 22 декабря 2015 г. / Ред.-сост. М.А. Лушечкина. М.: МАКС Пресс, 2015. С. 204–209.
12. Блажевич Н.В. Логика для следователей: учебник. 2-е изд. Тюмень: ТИПК МВД России, 2013. 317 с.
13. Кодекс етики судового експерта ТОВ «Судова незалежна експертиза України»: наказ директора ТОВ «СНЕУ» № 56 від 30 грудня 2014 р. Веб-сайт ТОВ «Судова незалежна експертиза України». URL: <https://ekspertiza.com.ua/uk/kodeks-etyky-sudovoho-eksperta> (дата звернення 21.01.2018).
14. Щербанюк Д.В. Поняття і зміст експертної ініціативи у кримінальному судочинстві. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2017. Вип. 2 (77). С. 95–102.
15. Снигирев Е.А. Оценка доказательств по внутреннему убеждению: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Воронеж, 2002. 198 с.
16. Кудрявцева А.В. Внутреннее убеждение эксперта и его роль в процессе экспертного исследования. Актуальные вопросы уголовного процесса современной России: межвуз. сборник научных трудов. Уфа: РИО БашГУ, 2003. URL: <http://kalinovskiy-k.narod.ru/b/ufa20033/07.htm>.